

УДК 159.922.6

І. В. Кирильчук

ПОРІВНЯЛЬНИЙ АНАЛІЗ ЦІННІСНОЇ СФЕРИ ШКОЛЯРІВ ПРИ ПЕРЕХОДІ З ПОЧАТКОВИХ ДО СЕРЕДНІХ КЛАСІВ

Предметом дослідження є ціннісна сфера особистості учня 4-5-х класів. У статті розкрито поняття ціннісної сфери як суб'єктивного, внутрішнього утворення, яке відіграє важливу роль у регуляційних процесах особистісного зростання. Проведено аналіз особистісних цінностей молодших підлітків, з метою зменшення адаптаційного періоду та використання дітьми всього арсеналу власних здібностей при переході з початкових до середніх класів.

Ключові слова: структурні компоненти ціннісної сфери, рефлексія, цінності, суб'єктність, саморегуляція.

Постановка проблеми. Одним із найбільш складних періодів особистісного розвитку школярів є їх перехід від початкової школи в основну, коли суттєво змінюється соціальна ситуація розвитку. Змінюються умови навчання, пред'являються більш високі вимоги як до інтелектуального, так і до особистісного розвитку, оцінюється ступінь сформованості у школярів певних навчальних знань, навчальних дій, здатність до саморегуляції і т. п. На початковому етапі навчання в основній школі у значній частини школярів виникає проблема зниження успішності внаслідок відмінностей у навчальному процесі в початковій та середній школі на організаційному, змістовому та методичному рівнях [8].

Становлення школяра, як суб'єкта навчальної діяльності, зумовлює розвиток не лише конкретних умінь, а цілої системи взаємопов'язаних новоутворень, характерних підлітковому віку. Саме підлітковий вік є сензитивним періодом для формування суб'єктності [2]. Важливо, щоб учень усвідомив свою суб'єктність, тобто, був здатен визначати цілі власної діяльності, добирати необхідні для цього засоби, організовувати діяльність, відрефлексовувати й оцінювати результати.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Більшість дослідників підліткового віку відзначають важливість для підлітків сформованої ціннісної свідомості. Як показують дослідження Б.С. Братуся, М.Й. Боришевського, О.Л. Музики, А.В. Петровського, вона є інтегруючою в процесі навчальної діяльності. Дослідження доводять, що ціннісність, як внутрішня особистісна характеристика, відіграє важливу роль у регуляційних процесах [1].

Особистість підлітка формується як суб'єкт особистісної саморегуляції. Проблема природи саморегуляції, як активності людини – суб'єкта власної діяльності та поведінки, досліджувалася І.Д. Бехом, І.С. Булахом, Л.В. Долинською, С.Д. Максименком, М.В. Савчиною, В.О. Татенком та ін. Ряд вчених спрямували свої дослідження на різні види саморегуляції: сенсорну (О.О. Конопкін, В.І. Моросанова), волюву (В.А. Іванніков, В.К. Калін), моральну (Н.М. Апетик, Л.І. Божович), особистісну (К.О. Абульханова-Славська, Ю.А. Миславський), інтелектуальну (Н.І. Пов'якель, О.В. Калітін), ціннісну (О.Л. Музика).

Питанням переходу у п'ятий клас займалися Л.І. Божович, Е.Е. Данілова, В.І. Скімова,

А.К. Марков, Л.С. Славина, Г.А. Цукерман, Д.І. Фельдштейн, Д.Б. Ельконін. У своїх роботах вони вказують на загострення явних та прихованих проблем учнів, пов'язаних зі зміною ставлення школярів до себе, оточуючих, навчальної діяльності. Важливу роль в успішності навчальної діяльності підлітка відіграє рівень розвитку учбових здібностей та саморегуляції.

На певних етапах розвитку особистості школяра формується ціннісне ставлення до своїх здібностей, здібності стають життєвими цінностями, які дають йому можливість ефективно пристосовуватися до соціального середовища.

Ціннісна сфера виступає певною психологічною інстанцією, яка бере безпосередню участь у всіх процесах, пов'язаних із саморегуляцією діяльності та розвитком особистості. Вона представляє собою багаторівневу систему, яка включає перцептивні процеси (глибина і точність оцінки інформації), особистісну взаємодію (ступінь і знак референтності тих чи інших осіб), регуляцію діяльності (осмислення, визначення смислу тих чи інших ситуаційно-діяльнісних показників, оцінка власних дієво-операційних ресурсів, вироблення мотивів діяльності), прогнозування і планування власного саморозвитку (рефлексія власного життєвого досвіду, виокремлення й утвердження особистісних цінностей) [6].

Ціннісна сфера особистості формується в цілісному процесі її індивідуального розвитку. На формування ціннісної сфери особистості впливають цінності значущих для неї осіб (для учнів це батьки, однолітки, друзі, окремі учителі та ін.).

Досить помітним є процес впливу змін на цінності особистості у підлітковому віці. Підліток ревізує та деконструє освоєні в дитинстві цінності, але часто некритично наслідує цінності своєї референтної групи, авторитетних ровесників та старших приятелів-наставників.

Г.А. Цукерман характеризує молодший підлітковий вік, як особливий, стратегічно важливий у розвитку людської особистості, і має свої специфічні особливості. Зокрема, в уявленнях 10-12 літніх проявляються суттєві зміни про власне Я по виході з дитинства, пов'язані з початком пошуком своєї ідентичності [8]. Важливе значення для підлітка має оцінка друзями його особистісних якостей, здібностей і можливостей, знань і вмінь. Таким чином, процес формування ціннісної сфери залежить від рівня включення особистості в систему відносин, зацікавленості в змісті інформації, від усвідомлення певного факту чи події. Спостерігаючи за вчинками своїх однолітків і аналізуючи окремі їх дії, підлітки прагнуть розібратися в собі, проаналізувати свою поведінку і порівняти себе з іншими. У поступовому процесі пізнання власних якостей вони здійснюють мотиваційний вплив на власну поведінку, виробляють моральні норми та цінності, що відповідають вимогам суспільства. У молодшому підлітковому віці на перший план висуваються

задоволення, пережите завдяки правильному вчинку, і страждання через провину. Підлітки вкладають особистісний смисл у процес сприйняття і тлумачення пережитої події [3] і це є одним із чинників формування їхньої ціннісної сфери.

За В. Франклом, цінністю може бути те, що є важливим (цінним), тільки те, що має сенс. Він виділяє три види "смислів" в людському житті, пов'язані з трьома видами цінностей: "цінності дії (творення)", "цінності переживання" і "цінності ставлення".

Цінності творення реалізуються переважно в діяльності. Вони набувають найбільшого пріоритету, оскільки в процесі вирішення конкретної ситуації людина отримує об'єктивний результат й оцінку власних дій та переживань.

Цінності переживання виявляються в нашій чутливості до явищ оточуючого світу, зокрема захоплення красою природи чи твором мистецтва, тобто є оцінкою результату діяльності інших людей.

Третя категорія цінностей, за Франклом, полягає у ставленні людини до реальності, до сенсу свого існування в ситуаціях, що представляються безвихідними і безглуздими. Віктор Франкл вважає «цінності ставлення» в чомусь більш високими, хоча їх пріоритет є найбільш низький. Так, звернення до них є виправданим лише тоді, коли всі інші можливості більш активного впливу на власну долю вичерпані. В даному контексті розкривається те, як людина приймає складність життя, власну позицію, яку вона виявляє у стражданнях в ситуації приреченості. [7]

І тому, приймаючи визначення цінності, як «суб'єктивно значущого», ми можемо помітити, що різні цінності можуть бути значущими для людей, тому що задовольняють різні їх потреби, а не тільки потреба в сенсі.

Дещо іншого змісту поняттю «цінності» надає О.Л. Музика. Особистісними цінностями є закріплені в ціннісному досвіді людини уявлення про індивідуальні способи і соціальні умови задоволення базових особистісних потреб. Їх сукупність, разом зі знаннями людини про суспільні цінності та про особистісні цінності інших людей, складають ціннісну свідомість особистості [5]. За О.Л. Музикою, особистісні цінності поділяються на моральнісні (як соціально-етичні норми розвитку особистості), діяльнісні (як ресурси для підтримки особистісної самоідентичності з допомогою вмінь) і суб'єктивні цінності (як поєднання окремих ціннісних конструктів моральнісних та діяльнісних цінностей відповідно до зміни життєвої ситуації і життєвих завдань). Однією із характеристик суб'єктивних цінностей є здатність регулювати діяльність, поведінку та особистісний розвиток.

У працях науковців відмічено роль ціннісної сфери, як суттєвої складової особистісної саморегуляції, що відображає змістовний бік свідомості особистості.

Постановка завдання. Тому одним із завдань нашого психологічного дослідження є вивчення особ-

ливостей ціннісної сфери школярів 4-5-х класів із метою поліпшення адаптаційного процесу за допомогою комплексної програми ціннісної підтримки при переході з початкової до середньої школи.

Виклад основного матеріалу дослідження. Для реалізації мети дослідження було використано метод анкетування (з метою визначення рівня включеності учнів в навчальну діяльність) та методику «Визначення життєвих цінностей особистості» П.Н. Іванова, О.Ф. Колобової («Must»-тест). Вибірку склали дві групи досліджуваних: учні 4-х та 5-х класів загальноосвітньої школи І-ІІІ ступенів № 6 м. Житомира у кількості 80 осіб.

Результати дослідження включеності п'ятикласників у навчальний процес дало нам наступні висновки. На початок навчального року у школярів переважає емоційний фон незадоволеності, що виникає у відповідь на невдачі та «нерозуміння матеріалу нових занять». В учнів переважає зовнішній локус контролю, виникає тривога з приводу неуспішності в навчальних дисциплінах, що посилюється тривожністю дорослих. Діти відчують втрату захищеності та надійності у стосунках з батьками через зміну соціальної ситуації розвитку. Найбільшу тривожність за результатами дослідження викликали ситуації перевірки знань, особливо публічних виступів. 46 % учнів боялися відповідати біля дошки, виконувати «часту» тестову перевірку.

Близько 53% досліджуваних учнів 5 класу відвідують школу заради спілкування, а не для здобуття знань. Їм подобається ходити до школи, тому що набули нового статусу («вони вже п'ятикласники, а не молочники»), та задля необхідних шкільних атрибутів. Інтерес до знань у цих школярів невисокий. Близько 10% опитуваних відвідують школу неохоче – є можливість пропустити уроки з «поважної причини» (прояви психосоматичних розладів), на уроках займатися сторонніми справами. Значна кількість дітей (35%) бажають працювати в зоні легких завдань (вони не схильні до конкуренції, невпевнені в собі, так як їхні старання «недостатньо» поцінують).

Результати дослідницької роботи вказують на явну тенденцію до шкільної дезадаптації у п'ятикласників. Про це свідчать підвищена ситуаційна тривожність школярів, втрата цікавості до навчання, навчальна розгубленість.

В ході порівняльного аналізу результатів дослідження за методикою «Must»-тест нами були виявлені наступні ціннісні конструкти опитуваних (Рис.1) До найбільш важливих цінностей учнів як 4-х, так і 5-х класів ми віднесли «особистісний ріст», «міжособистісні контакти та спілкування», «почуття задоволення», «прихильність та любов». Досліджуваним притаманні прагнення до розвитку себе, як особистості та успішного учня («Я повинен стати відмінником», «...бути кращим», «...добитися гарних оцінок»), потреба мати

близьких людей і підтримання стосунків зі значущими особами («жахливо, якщо не помирюся з подружкою», «...ображу маму»). Саме характер таких стосунків з ровесниками та батьками багато в чому визначає ставлення до навчання та впливає на відчуття задоволення від різних сторін життя. Важливою для четвертокласників та п'ятикласників залишається потреба відчувати себе частиною якої-небудь групи, мати своє коло спілкування. У дітей обох груп зустрічається страх, пов'язаний з самотністю та нерозумінням («не можу терпіти, коли зраджують», «жахливо, якщо подруги від мене відвернуться»).

Менш значимими особистісними цінностями є «багате духовно-релігійне життя», «свобода, відкритість, демократія в суспільстві» та «матеріальний успіх». Як виявилось, у дітей даного віку ставлення до соціальної справедливості, як суспільної норми, ще недостатньо сформоване, і питання матеріального благополуччя та релігійних переконань не є для них актуальним.

Окремого розгляду потребують інші категорії цінностей. Зокрема, «служіння людям» та «багатство духовної культури» має тенденцію до меншого вибору у п'ятикласників. Прагнення до духовного вдосконалення, допомагати іншим людям переважає в учнів 4 класу («Жахливо, якщо не допоможу другу, ..мамі»). У відповідях 11 річних досліджуваних часто зустрічається коментарі типу «Не можу терпіти, коли мене змушують щось допомогти», «Не можу терпіти повчань», «Жахливо, якщо втручаються не у свою справу».

Помітно превалює у молодших підлітків поняття «популярності», «привабливості». У цьому разі набуває сенсу прагнення привернути до себе увагу як особистими успіхами та досягненнями, так і зовнішнім виглядом. Поширеними поняттями для п'ятикласників стають «автономність» та «влада і вплив». При переході до основної школи в школярів з'являється особлива потреба заявити про свою незалежність від думки оточуючих, прагнення виявити владу над іншими («Не можу терпіти, коли лізуть до мене», «Я повинен стати дорослим», «Я повинна бути в класі головною»).

Для учнів 5 класу більшого значення набувають такі поняття, як «здоров'я» та «безпека і захищеність». Про свідоме ставлення до власного здоров'я, страх за своє життя і життя своїх близьких свідчать відповіді досліджуваних: «Жахливо, якщо помруть мої рідні і близькі, ...почнеться війна», «Я повинен бути здоровим, ...берегти всіх рідних».

Як бачимо, процес формування ціннісної сфери п'ятикласників помітно набуває змін: відбувається інтеоризація цінностей, створюються на основі власного досвіду індивідуальні ціннісні конструкти.

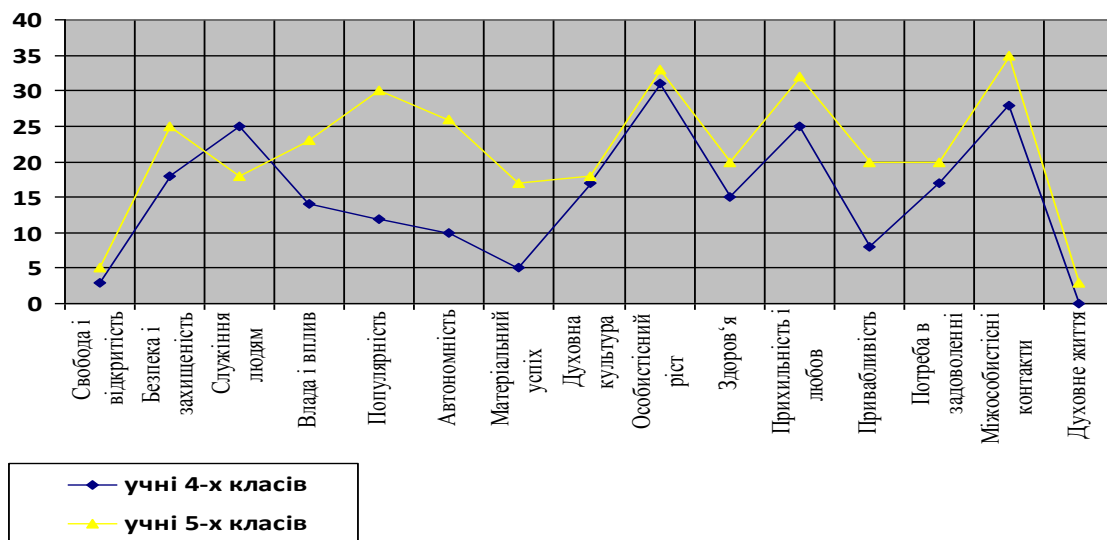

Рис. 1. Загальні значення життєвих цінностей - цінностей учнів 4-х та 5-х класів (за результатами методики MUST).

Висновки та перспективи подальших досліджень. Вдалося підтвердити кризовий характер переходу з початкової школи в середню. Відомо, що багатьох кризових явищ переходу з початкової до основної школи (спад навчальної мотивації, наростання дисциплінарних труднощів, зростання тривожності, дезорієнтація в життєвих ситуаціях) можна уникнути, якщо цей перехід буде плавним і поступовим.

Тільки при поступовості та неквапливості соціальних змін створюються умови для нетравматичного переходу дитини від молодшого шкільного до підліткового віку. Іншими словами, 10-12 літніх школярів треба вчити інакше, але забезпечуючи збереження новоутворень у попередньому етапі навчання і поступово нарощуючи ті лінії освіти, які відповідають зоні найближчого розвитку молодших підлітків.

Підвищення рівня ціннісної свідомості допоможе п'ятикласникам швидше прийняти зміни в соціальній

ситуації розвитку, поглибити рефлексію власних здібностей, а, отже, прискорити адаптаційний період та сприяти виникненню необхідних новоутворень.

Молодші підлітки, в силу особливостей свого віку, найбільш легко відгукуються на співпрацю з дорослими і однолітками, швидко включаються у виконання творчих завдань. На даному етапі важливим є сприяння актуалізації внутрішніх ціннісних ресурсів особистості учня з метою вироблення нових регулятивних схем саморозвитку.

Перспективи дослідження вбачаються в подальшому ґрунтовному аналізі ціннісної сфери молодших підлітків, а також в розробці методів ціннісної підтримки, які є індивідуально орієнтованими і залежать від вікових особливостей, від рівня розвитку здібностей та рефлексії, рівня ціннісної регуляції.

ЛІТЕРАТУРА

1. Боришевський М.Й. Розвиток здатності до саморегуляції поведінки як вияв суб'єктивного становлення особистості / М.Й. Боришевський // Психологія суб'єктивної активності особистості. – К., 1993. – С. 18–19.
2. Давыдов В.В. Младший школьник как субъект учебной деятельности / Василий Васильевич Давыдов, Виктор Иванович Слободчиков, Галина Анатольевна Цукерман // Вопросы психологии. – 1992. – № 3 – 4. – С. 14–19.
3. Коджаспиров, А. Ю. Формирование личностной готовности учащихся 10-12 лет к обучению в основной средней школе: дисс. канд. психол. наук: 19.00.07. Москва, 2005. – 241 с.
4. Конопкин О.А. Общая способность к саморегуляции как фактор субъектного развития / О.А. Конопкин // Вопросы психологии. – 2004. – № 2. – С. 128–135.
5. Музика О.Л. Ціннісна підтримка особистісного росту / Олександр Леонідович Музика // Науковий часопис НПУ імені М.П.Драгоманова. Серія ф 12. Психологічні науки: зб. наукових праць. – К. : НПУ імені М.П. Драгоманова, 2005. – № 6 (30). – Ч.ІІ. – С. 232–240.
6. Музика О.Л. Ціннісна регуляція суб'єктної активності особистості / Олександр Леонідович Музика // Наукові записки Інституту психології імені Г.С. Костюка АПН України / [за ред. академіка С.Д. Максименка]. – К. : Главник, 2005. – Вип. 26, в 4-х томах, Т. 3. – С. 168–173.
7. Франкл В. Людина в пошуках сенсу: Збірник: / Заг. ред. Л.Я. Гозмана. - М.: Прогрес, 1990. - 368 с.
8. Цукерман Г.А. Переход из начальной школы в среднюю как психологическая проблема // Вопросы психологии, 2001, № 5, с.19–34.

REFERENCES

1. Boryshevskyi, M.Y. (1993). Rozvytok zdatnosti do samoregulatsii povedinky yak vyjav subiektyvnogo stanovleniia osobystosti [The development of the capacity for self-regulation of behavior as an expression of subjective identity formation]. *Psikhologiiia subiektyvnoi aktyvnosti osobystosti - Psychology subjective activity of the individual*. Kyiv [in Ukrainian].
2. Davydov, V.V., Slobodchikov, V.I., Tsukerman, G.A. (1992). Mladshii shkolnik kak subiekt uchebnoi deiatelnosti [Junior high school student as a subject of learning activity]. *Voprosy psikhologii - Questions of psychology*, 3-4, 14-19 [in Russian].
3. Kodzhaspirov, A. Yu. (2005). *Formirovaniie lichnostnoi gotovnosti uchashchikhsia 10-12 let k obucheniiu v osnovnoi srednei shkole [Forming personal readiness of students 10-12 years for studing in basic high school]*. Candidate's thesis. Moscow [in Russian].
4. Konopkin, O.A. (2004). Obschaia sposobnost k samoregulatsii kak faktor subiektnogo razvitiia [General capacity for self-regulation as a factor of development]. *Voprosy psikhologii - Questions of psychology*, 2, 128-135 [in Russian].
5. Muzyka, O.L. (2005). Tsinnisna reguliatsiia subiektnoi aktivnosti osobystosti [The values support of personal growth]. *Naukovyi chasopys NPU imeni M.P.Dragomanova. Seriia 12. Psikhologichni nauky -Scientific Journal of Dragomanov National Pedagogical University. (Vol. 12). Psychological Science*, 6, 232-240 [in Ukrainian].
6. Muzyka, O.L. (2005). Tsinnisna reguliatsiia subiektnoi aktyvnosti osobystosti [Regulation of values of the individual subject activity] S.D. Maksymenko (Eds.). *Naukovi zapysky Institutu psikhologii imeni G.S. Kostiuka APN Ukrainy - Scientific proceedings of the Institute of Psychology named after G.S. Kostiuk APS of Ukraine*. (Vol. 26), (pp. 168-173). Kyiv: Hlavnuk [in Ukrainian].
7. Frankl, V. (1990). *Man 's Search for Meaning [Liudyna v poshukah sensu]*. Zbirnyk – Collection. L.YA. Hozman (Ed). Moscow: Progres [in Ukrainian].
8. Tsukerman, H.A. (2001). Perekhod iz nachalnoi shkoly v sredniuiu kak psikhologicheskaiia problema [The transition from primary to secondary school as a psychological problem]. *Voprosy psikhologii - Questions of Psychology*, 5, 19 – 34 [in Russian].

И. В. Кирильчук

СРАВНИТЕЛЬНЫЙ АНАЛИЗ ЦЕННОСТНОЙ СФЕРЫ ШКОЛЬНИКОВ ПРИ ПЕРЕХОДЕ ИЗ НАЧАЛЬНЫХ В СРЕДНИЕ КЛАССЫ

Предметом исследования является ценностная сфера личности ученика 4-5-х классов. В статье раскрыто понятие ценностной сферы как субъективного, внутреннего образования, которое играет важную роль в регуляционных процессах личностного роста. Проведен анализ личностных ценностей младших подростков, с целью создания программы ценностной поддержки школьников для сокращения адаптационного периода при переходе из начальных в средние классы.

Ключевые слова: структурные компоненты ценностной сферы, рефлексия, ценности, субъектность, саморегуляция.

I. Kyrylchuk

COMPARATIVE ANALYSIS OF STUDENTS VALUE SPHERE IN THE TRANSITION FROM ELEMENTARY TO MIDDLE CLASS

The subject of this study is value sphere of personality of pupils 4-5 grades. The transition from primary to secondary school is a difficult stage. A characteristic feature of this period is the ability to adapt successfully to a new stage in the educational activity. In the submissions of 10-12 years old pupils manifested significant changes about their own "I" associated with the beginning of searching for an identity. The article pointed out the importance of student's subjectivity in learning activities. It is important that the student realizes his/her subjectivity: be able to identify the goals of his/her own activities, to adopt the necessary tools, to organize activities, to reflect and evaluate the results. A student's subjectivity as equal partners in the studying process realized through the regulatory function of consciousness. The personal values take a role in this process and regulate self-identity. Value sphere is a subjective, internal entity, which plays an important role in the regulatory processes. The study was based on the assumption that the field's values of students (grades 4-5) takes some differences. Thus, in the field of values of young teenagers fixed subjective factors that that regulate students learning, determine their attitude to learning. The analysis results show the advantage of components in value sphere of fifth graders such as "popular" and "attractiveness", "interpersonal contacts" and "autonomy", "domination / power". For pupils makes sense desire to draw attention to themselves by as personal successes and achievements, appearance as well. During the transition to the basic school in pupils appears special need to declare its independence from the opinions of others, the desire to express power over others. Therefore, increasing the value consciousness of fifth graders will soon help them to adopt the changes in the social situation of development, to deep the reflection of their own abilities, and thus accelerate the adaptation period and contribute to the necessary formation.

Keywords: structural components of value sphere, reflection, the individual's orientation, values, subjectivity, self-actualization.

Подано до редакції 28.04.2014